

Günümüzde İslam İktisadı Alanında Yeni (Orijinal) Bilgi Üretimi Mümkün mü?

Hüsnü TEKİN*
Ömer Faruk TEKDOĞAN**

Özet

Toplumsal ve iktisadi hayattaki gelişmelere paralel olarak yeni iktisadi realitelerle karşı karşıya kalmaktayız. Dolayısıyla ekonomi alanında kafa yoranların görevlerinden biri ve belki de en önemlisi bu yeni realiteler karşısında toplumsal ihtiyacı karşılayacak şekilde yeni yaklaşımlar ortaya koymaktır. İslam ekonomisi alanında çalışan iktisatçılar için de durum bundan farklı değildir. Dolayısıyla bu çalışmada İslamin ilk dönemlerinde başarı ile uygulanan bazı bilgilerin/kurumların İslamlaştırılması veya İslami normlara uygun yeni bilgiler/kurumlar üretilmesi uygulamasının günümüzde ne derece mümkün olacağı üzerine değerlendirme yapmayı ümit ediyoruz. Bu amaçla ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) ve hemen sonrası dönemde iktisadi alanda yapılan yeni bilgi üretimi veya mevcut bilgilerin İslamlaştırılması sürecinde izlenen metodoloji üzerinde durulduktan sonra, günümüzde İslami iktisat alanında bilgi üretimi ile ilgili metodoloji konusuna değinilecektir. Yeni bilgi üretimi konusu gündeme gelince akla gelen ilk konulardan biri olan bid'at meselesi de bu kapsamda detaylı bir şekilde değerlendirildikten sonra İslam iktisadında yeni bilgi üretimi veya mevcut iktisadi bilgilerin/kurumların İslamlaştırılması konusunda nasıl bir metodoloji izlenmesi gerektiği ile ilgili olarak bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı, Bid'at, İslam Ekonomisinde Yeni Bilgi Üretimi.

JEL: A11, B41.

* İslam İktisadı ve Finansı Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
husnu.tekin@hazine.gov.tr

** İslam İktisadı ve Finansı Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
faruk.tekdogan@hazine.gov.tr

© IJISEF, 2016

Abstract

In fact, we face new economic realities parallel to the developments in economic and social life. Accordingly, one of the most important duties of the economists including the ones who study Islamic economics is to develop new approaches to meet these new social needs. Hence, in this paper, we hope to assess if it is possible to develop new approaches/economic institutions in the field of Islamic economics, as in the case of early period of Islam. For this purpose, we will first discuss the methodology while generating new knowledge or Islamification of current economic units/institutions in the time of Prophet Hz. Muhammed (s.a.v) and just after his time. Then, we will touch on the methodology issue while developing new approaches in the Islamic economics at the present time. Within this framework, since we think that the subject of bid'at is very crucial, we are going to analyze this issue in this context. Finally, we will try to conclude what kind of methodology should be implemented in the subject of Islamification of current economic institutions and generation of new information in the field of Islamic economics.

Key Words: Islamic Economics, Bid'at, Generating new knowledge in Islamic Economics.

JEL Classification Code: A11, B41.

Giriş

Ekonomi tabiri Xenophon'un Oeconomicus isimli eserinde Socrat ile Critobule'nun diyalogunda tarif edildiği üzere iktisat bilimi; Yunan düşüncesinde ahlâk ilminin alt bölümlerinden birisi olan "oikonomia" yani hane halkının yönetimi ile ilgilidir. Genel olarak düşündüğümüzde iktisadi ihtiyaçlar toplumlar var olduğu tarihten itibaren olagelmıştır. Her ne kadar zamandan zamana, toplumdaki topluma farklılık gösterse de temelde insanın olduğu yerde üretim, üretimin olduğu yerde de tüketim ve hâsılı iktisadi hayatın olduğu aşikârdır. Toplumda yaşanan iktisadi hayat ve bu doğrultuda duyulan ihtiyaçlar yer yer farklılık gösterse de bazı iktisadi realiteler her dönemde geçerli olmuştur. Örneğin, modern iktisat teorisinin temel varsayımlarından bir olan azalan marjinal fayda kavramı, her ne kadar ismi konmasa da insanın yaradılışından bu yana geçerli bir kanun olduğu su götürmez bir gerçektir. Elbetteki toplumsal hayattaki ve buna paralele, olarak iktisadi hayattaki gelişmeler bizi yeni iktisadi realitelerle karşı karşıya bırakmaktadır.

İslamın ilk yıllarında Müslümanların her alanda olduğu gibi iktisadi hayatta da karşılaştıkları realiteler karşısında bir tutum sergilemeleri gerekmektedir. Öyle ki bir yanda hali hazırda devam eden bir iktisadi hayat vardı ve bir yanda ise Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberliğini ilan etmesiyle birlikte teşekkül etmeye başlayan İslami normlar vardı. Mevcut iktisadi hayattaki uygulamaların bir kısmı bu normlarla uyumlu iken bir kısmı da bu normlara tezat oluşturmaktaydı. Hatta bazı iktisadi realiteler ise söz konusu normlarla ne tezat oluşturmakta ne de bu normlarla düzenlenmekteydiler. Dolayısıyla sosyal ve iktisadi hayatın idame ettirilmesi için kadim bir uygulama tarihi olan ve hâlihazırda mevcut olan iktisadi pratiklerin/kurumların bir şekilde İslami normların süzgecinden geçirilerek yerine göre tasdik edilmesi, tashih edilmesi veya reddedilmesi gerekmektedir. Bu realitenin farkında olarak o dönemde oldukça mantıklı ve tutarlı bir

metodoloji izlenerek bazı bilgiler olduğu gibi kabul edildi, bazıları ise tashih edilerek İslamileştirildi, bazıları da reddedildi.

Bu çalışmada yukarıda değinilen ve İslamın ilk dönemlerinde başarı ile uygulanan bazı bilgilerin/kurumların İslamileştirilmesi veya İslami normlara uygun yeni bilgiler/kurumlar üretilmesi uygulamasının günümüzde ne derece mümkün olacağı üzerine değerlendirme yapmayı ümit ediyoruz. Bu amaçla, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sonrası dönemde iktisadi alanda yapılan yeni bilgi üretimi veya mevcut bilgilerin İslamileştirilmesi sürecinde izlenen metodoloji üzerinde durulduktan sonra, günümüzde islami iktisat alanında bilgi üretimi ile ilgili metodoloji konusuna değinilecektir.

Çalışmamızda hacim açısından bir kısıt olması hasebiyle konu bu kapsamda daraltılarak ele alınacaktır. Dolayısıyla İslam iktisadi veya Orman (2014)'ın ifadesiyle İslami İktisat ifadesinin temel olarak iktisadi realitelere İslami bakış açısıyla bakmak olduğu tanımı göz önünde bulundurulacaktır. Yani İslam ekonomisi İslamın ekonomiye bakan tarafı olarak değerlendirilecektir.

1. Asr-ı Saadet ve Hemen Sonrası Dönemde İktisadi Alanda Bilgi Üretimi ve İzlenen Metodoloji

Hukuk, sosyal ve siyasi hayat gibi alanlarda olduğu gibi iktisadi hayat açısından da İslamın, bazı yönleriyle diğer rejimlere benzese de, nevi şahsına münhasır yanları olan, süi jenerist bir sistem getirdiği öne sürülebilir. Yani İslam, hayatın tüm alanlarında olduğu gibi iktisadi alanda da üretim, tüketim, mübadele, vergi vb gibi... oldukça kapsamlı düzenlemeler getirmiştir. (Orman, 2014) Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki bu alanlarda getirilen düzenlemeler kendi içerisinde bir sistem dâhilinde uyumlu olanlardır. Zira her sistem kendi içerisinde geçerlidir. (Tabakoğlu, 2010)

İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar hali hazırda var olan iktisadi realiteleri ellerindeki İslami normların mihengine vurdular ve bazen tashih

ederek, bazen olduğu gibi bu hazır bilgi ve kurumları aldılar, bazen de İslami normlarla taban tabana çeliştikleri için bu kurumları reddettiler. Ancak bu durumda ortaya çıkan boşluğu da yeni kurumlar ihdas ederek doldurmaya ihmal etmediler. Faiz müessesesinin reddedilip yerine zekât müessesinin ihdas edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bir başka örnek olarak ise bimetalist para sisteminin geliştirmesi verilebilir. Dolayısıyla Müslümanlar, ilk dönemlerde hasmane bir tavır sergileyerek kendilerine ait olmayan mevcut uygulamaları/kurumları toptancı bir anlayışla reddetmemişler ve bu kurumları/uygulamaları mümkün mertebe İslamileştirme yoluna gitmiřlerdir¹ (Orman, 2014). Bu yöntem günümüzde İslam iktisadı alanında çalışmada bulunanların modern iktisat teorisine nasıl yaklaşması gerektiğine ışık tutar mahiyettedir. Yani hasmane veya toptan redci bir yaklaşım yerine inceleme, anlama, değerlendirme, İslamı normların süzgecinden geçirme, uygunsu kabul etme değerlişe reddetme veya ibaha alanıysa maslahat ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme yaparak toplumsal çıkarlar göz önünde bulundurularak bir sonuca varma şeklinde bir tavırdan bahsetmekteyiz.

2. Bid'ad Meselesi

Literatürde, bid'at ile ilgili oldukça farklı, zaman zaman kapsamı daraltan, zaman zaman ise genişleten tanımlara rastlamak mümkündür. Biz burada birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz. Bid'at konusunu detaylı bir şekilde inceleyen İmam Şafi ve İmam Nevevi gibi büyük âlimler kısaca řu tarif üzerinde uzlaşmışlardır: “Bid'at, Resulallah'tan (s.a.v.) sonra ortaya çıkan her şeydir”. Günümüzdeki çalışmalardaki bid'at tanımına bakacak olursak, Öselmiş (2012)' e göre Bid'at, “İslâm'la bağdaşmayan, İslam'ın özüne ters,

¹ İslamın ilk yıllarında Müslümanların karşılaştıkları realiteler sadece iktisadi alanda değerli elbet. Orman (2014) bu duruma örnek olarak felsefe alanında da o dönemde hâlihazırda var olan Yunan Felsefesinin İslam düşünürleri tarafından incelenerek İslami normlarla çatışmayanlarından istifa edilmesini örnek vermektedir. Mesela, eski yunan felsefesinin bir benzeri olan Meşşai felsefenin o dönemde benimsenmesini buna örnek olarak vermektedir.

sonradan uydurulan, faydasız inanç ve düşüncedir. Soysaldı (2010)'ya göre ise “Dinin aslında bulunmayan, bir takım yollarla sonradan dine sokulan ve dinî inançmış gibi telâkki edilen söz, fiil ve davranışların tümü bid'at ve hurafe kapsamına girmektedir.

Karaman (2015)'a göre ise “öncekilere benzemeyen, evvel yok iken yeni ortaya çıkan veya çıkarılan şey demektir.” Burada Hayrettin Karaman'ın internet sitesinde bid'at konusu ile ilgili vermiş olduğu aşağıdaki örneğin bu konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanatindeyiz. (<http://www.hayrettinkaraman.net>)

"Meselâ bir kimsenin bedenini geliştirmek için her sabah bir müddet koşması sonradan bir yerde durup belli hareketler yapması caizdir, bunlar Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yapılmamış olmasa dahi bidat değildir. Aynı hareketler ibâdet olsun diye yapılır veya ibâdet sayılırsa bidat olur ve caiz olmaktan çıkar."

Öte yandan, İbn-i Abdullah'dan rivayet edilen bir hadise göre Peygamber Efendimizin (s.a.v.) “Her kim ki İslama iyi bir pratik kazandırır o kimse kıyamete kadar ondan hâsıl olan sevabı alacaktır ancak her kim ki kötü bir pratik kazandırır da o kişi de hem ondan kaynaklanan cezayı hem de icat ettiği kötü yenilik sonucu diğer kimselerin veballerinden de sorumlu olacaktır” dediği rivayet edilir. Buradan hareketle İslam dininde bid'at konusunda genel görüşün, dine sonradan sokulan şeylerin bid'at olduğu ve bunların da haram olduğu yönde olmasına karşın yukarıda zikredilen hadis temel alınarak bid'atların da iyi bid'at ve kötü bid'at şeklinde ikiye ayrılabilceğini, iyi olanların pratik edilmesinde herhangi bir problemin olmadığını ifade edenler de yok değildir. Buna örnek vermek gerekirse, medrese ve minare yaptırmak iyi bid'at (bid'at-ı hasene) olarak değerlendirilebilirken, kabirlerin üzerinde mum yakmak ise kötü bid'ata (bid'at-ı seyyie) örnek olarak gösterilebilir.

Bid'at konusunu daha dar anlamda anlayan ve değerlendiren İmam Malik, Aynî, Beyhakî, İbn Hacer el-Askalânî, Heytemî, İmam Birgivi ve İbn

Teymiyye gibi âlimlere göre ise bid'at yine Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ortaya çıkan fakat din ile alakalı olup ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şeydir. Dolayısıyla bu bakış açısına göre dini pratikler ve inançlarla alakalı olmayan yenilikler bid'at kapsamında değerlendirilmez. Mesela, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yoktu diye günümüzde ulaşım alanında insanoğluna oldukça faydası olan uçaklar bid'at kabul edilemez.

Ancak bid'at konusu maalesef İslam dünyasında oldukça suistimal edilen konulardan biri olmuş ve bir kısım âlimler önlerine gelen her yeniliği bid'at kapsamına sokarak İslamın terakkiye mani bir yönü olduğu hususunda soru işaretlerine neden olurlarken, diğer taraftan da bazı İslam âlimlerinin tam aksi istikamette sergiledikleri aşırı liberal tutum da İslam dininin aslında olmayan çeşitli hurafelerin dini bir inanış veya pratik gibi Müslümanların hayatına girmesine neden olmuştur.

Aslında aşağıdaki hadisler göz önüne alındığında ve konu etraflıca düşünüldüğün de İslam fıkıh literatüründe bid'at konusunun dar anlamda ele alındığı, yani İslam dinine sonradan yapılan ilave veya eksiltmelerin kastedildiği açıktır. Zira, Allah (cc) Kuran-ı Kerim'de "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim" (Mâide Sûresi, 3) buyurmaktadır. Dolayısıyla dine artık ilaveler yapılamaz ve bu alan içtihadı kapalıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde aşağıdaki hadislerin daha anlamlı olduğu değerlendirilmektedir.

"İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir." (Müslim, Cum'a, 43)

"Sonradan ihdas edilen her şey bid'attır." (İbn Mâce, Mukaddime, 7)

"Her bid'at dalalettir." (Müslim, Cum'a, 43)

Bid'at meselesini yukarıda değinilen detaylar ışığında ve makalenin konusu çerçevesinde ele aldığımızda, gerek geniş anlamda gerekse dar anlamda ele alınsın, İslam iktisadında yeni/ilave bilgi üretiminin İslami normlara muhalefet etmemek kaydıyla dar anlamda bid'at olarak değerlendirilmeyeceği,

geniş anlamda bid'at olarak kabul edilse bile bid'at-ı hasene olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır.

3. Günümüzde İslami İktisat Alanında Yeni Bilgi Üretimi ve Metodoloji

Hem İmam Gazali'nin (1025-1111) hem de Farabi'nin (870-950) ifade ettiği üzere insan yaşamak, üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için pek çok şeye muhtaçtır ve bunların hepsini tek başına yapamayacağı için insanların bir araya gelmelerine ihtiyaç vardır. Üretim faaliyetinin olduğu yerde de tüketim ve diğer iktisadi faaliyetlerin olacağı aşikârdır. Tüm bu faaliyetlerin de dinamik bir süreç olduğu göz önüne alındığında diğer tüm alanlarda olduğu gibi İslam iktisadı alanında da yeni gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayacak yeni bilgi/kurumların üretilmesine ihtiyaç olduğu sonucuna varabiliriz. Dikkat edilirse hem Farabi hem de İmam Gazali burada modern iktisadın kurucusu olarak görülen Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli eserinde dikkat çektiği işbölümü ve uzmanlaşma hususuna vurgu yapmaktadır. Adam Smith'in bu eserini Farabi'den yaklaşık 900 yıl, İmam Gazali'den ise yaklaşık 800 yıl sonra kaleme aldığı göz önüne alınırsa, tarihi mirasımızın ne denli önemli olduğu ve bizim bu mirastan faydalanma hususundaki zaaflarımız ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar İslam iktisadı tabirinin özenti veya tepki olma saikleri olduğu yönünde görüşler olsa da günümüzde İslâm tarihi, coğrafyası ve kültürüne göre farklılıklar taşıyan iktisadî fikirlerin, olayların ve kurumların bu tabir altında toplanması mümkün görünmektedir. Ayrıca, her ne kadar zaman zaman inhitata uğrasada da, İslâm iktisadı kavramının, temeli sosyal adalet olan binbeşyüz yıllık bir geleneğin iktisadi hayat açısından ifadesi olduğu söylenebilir.

Meşhur iktisatçı Schumpeter'in batı iktisat geleneğindeki VIII-XIII yüzyıllar arasındaki zamanı iktisat bilimi açısından ataletin yaşandığı "The Great Gap (Büyük Boşluk)" (Schumpeter, 1954) dönemi olarak nitelese de,

aslında sözkonusu dönem, diğer İslami ilimlerde olduğu gibi, İslam iktisadi alanında da oldukça verimli geçmiş bir dönemdir. Ancak, belki burada sorgulanması gereken husus İslam iktisadının uygulamada Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başladığı ve özellikle sonraki 500 yıllık zaman içerisinde hem kalite kem de sayı olarak oldukça çok eser olmasına karşın günümüzde İslam iktisadi düşünce tarihi gibi bir disiplinin henüz teşekkül etmemesi olabilir. Burada bir kaç şey akla gelebilir. Mesela birincisi, modern iktisat teorisinin ve tarihinin batılı ve Yahudi-Hıristiyan ekolünün eliyle teşekkül etmiş olması olabilir. Bir diğer neden, müslüman topluluklardaki iktisadi alandaki gerilemenin ilmi alanda da olması nedeniyle bu konularla ilgilenecek entellektüel birikimin oluşmaması ve bu alanlarda modern çağda eser verilememesi olabilir. Bunlardan birincisine içsel, ikincisine de dışsal neden diyebiliriz.

Orman (2014), İslami iktisat kavramını, çağımızdaki müslümanların ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkması hasebiyle, “modern bir fenomen” olarak adlandırır. Uzunca bir aradan sonra İslam iktisadi alanındaki çalışmaların İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında hız kazandığını görmekteyiz. Özellikle 1970'li yıllarda bu alanda Müslüman âlimlerin yoğun ve özverili çalışmalarına rastlanmaktadır. Daha sonraki dönemde ise bu alanda yapılan toplantı, konferans gibi bilimsel aktivitelerin sayısının günden güne arttığını ve İslam iktisadi ve finansı alanında dünyanın farklı üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora programları açıldığını görmekteyiz. Tam da bu noktada, İslam iktisadi alanında bir literatürün oluşması anlamında sürecin sağlıklı bir zeminde ilerlemesi hususu önem kazanmaktadır. Yaptığımız literatür taraması neticesinde İslam iktisadi alanında yeni bilgi/kurum üretilmesi veya ihdas edilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

İslami normların ilahi nitelikte olmaları, onlarla ilgili yorum yaparken çok dikkatli olmayı gerektirmektedir. Ancak, bazen gösterilmesi gereken bu özenin abartılarak çok katı yaklaşımlar sergilendiği, bazen de tam tersine, İslami ilimlere yeterli şekilde hâkim olmadan, bilerek veya bilmeyerek, İslami normlarla ilgili yeni çıkarımlar yaparak özgün olma sevdası ile bu alanda çeşitli tahribatlara neden olunabilmektedir.

İktisadi yaşam dinamik bir süreçtir ve gün geçtikçe toplumlar yeni olgularla karşı karşıya gelmektedirler. Dolayısıyla bu yeni olgular karşısında bir tavır takınmanın gerekliliği ortadadır. Müslümanlar için de bu böyledir. Dolayısıyla bu yeni olgulara uygun bir tavır geliştirmenin gerekliliği ortadadır. Tam da burada usul ilimlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Açıktır ki, yeni bir olgu karşısında uygunsuz bir tavır takınmaktansa tavırsız kalmak daha evla olacaktır. Çünkü uygunsuz tavırda tahrip etme potansiyeli varken, tavırsızlık en azından nötr bir durumu ifade eder.

İslami alanda üretilecek yeni bilgi/kurumların İslami normlarla uyumlu olması gerekmektedir. Bu kapsamda fıkıh usulü ilmi, meşhur Muaz b. Cebel hadisi temel alınarak geliştirilen metodolojiyi bize göstermektedir. İlk önce kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'e bakılacak, buradan bir hüküm çıkarılmaz ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünnetine başvurulacak, orada da bir hüküm elde edilemez ise İslam âlimlerinin içtihatları ve kıyas yöntemi ile o konu hakkında bir hüküm çıkarma yoluna gidilecektir.²

² Tam da bu noktada, meşhur Muaz İbn Cebel hadisi yeni bilgi üretmek için yöntemin nasıl olması gerektiğini göstermesi bağlamında önem arz etmektedir ki, bahsi geçen fıkıh usulü yönteminin elde edilmesinde temel alınan hadislerden birisidir. Muaz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisini Yemen'e kadı olarak tayin etmiş ve gönderirken nasıl hüküm vereceğini sormuştur. Muaz b. Cebel ise ilk olarak Allah'ın kitabına başvuracağını, orada bir hüküm bulamaz ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünnetine başvuracağını, burada da hüküm bulamaz ise reyî ile içtihatla bulunacağını söylemiş ve bu durum karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.) "Resulünün elçisini, O'nun razı olacağı şekilde muvaffık kılan Allah'a hamdolsun" diyerek dua etmiştir.

Öte yandan, konu İslam iktisadı olunca bilgi üretiminde kullanılacak kaynakların daha da genişlediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. En temel kaynak Kuran-ı Kerim olmak üzere, hadis mecmuaları, tefsir literatürü, hadis şerhleri, fıkıh ve fıkıh usulü literatürü, kelam literatürü, felsefe, tasavvuf literatürü, edebiyat literatürü gibi kaynaklar buna örnek verilebilir. Hatta bu kaynaklara tarihi kaynakları da ilave etmek isabetli bir yaklaşım olacaktır. Her ne kadar tarihi kaynaklar, tarihi olaylar olup bittikleri için kıt olsalar da bunlardan bazıları tıpkı henüz yeraltından çıkarılmamış veya keşfedilmemiş madenler gibi gün yüzüne çıkartılmayı beklemektedirler. Bu kapsamda değerlendirildiğinde diğer benzer toplumlarda olduğu gibi, İslam toplumlarının da oldukça zengin tarihi kaynaklarından yeterince istifade edemedikleri görülmektedir.

İslam iktisadı alanında yeni bilgi üretimi hususunda İslam tarihinde oldukça çok çalışma vardır. Önemli olan doğru bir yöntemle bu tarihi bilgilerin en iyi şekilde tasnif edilmesi, toptancı bir kabul veya ret yerine iyi yetişmiş elemanlar marifetiyle konuları enine boyuna değerlendirmektir. Öte yandan, tarihi fenomenlerin çağımızda karşılaşılabileceğimiz yeni fenomenlere ışık tutması açısından önemi göz önüne alınarak, olayların tarihi perspektifi iyi analiz edilmelidir. “Kötü misal emsal teşkil etmez” düsturu gereğince tarihi gerçeklikler iyi analiz edilmeli ve günümüze ışık tutacak tecrübelerden faydalanmak gerekir.

İslam medeniyetinin en üretken dönemlerinden biri olan ortaçağ İslam toplumları incelendiğinde, entellektüel kapasitenin oluşması için oldukça sistemli bir yapının var olduğu görülür. İbn- Haldun, İbn Teymiye, Gazali gibi düşünürler ve ürettikleri klasik eserler buna örnek olarak verilebilir. Örneğin, İmam Gazali'nin ilk eserini 17 yaşında yazdığı, İbn Teymiye'ye 18 yaşında fetva verme yetkisi verildiği göz önüne alındığında, çağımızla kıyaslanamayacak bir açık olduğu ortadadır.

Bir başka önemli konu, yeni bilgi üretim çabaları açısından bilgi üretecek entellektüel kapasitenin yokluğudur. Günümüzde ilim dünyasına baktığımızda, hatta normal sosyal yaşamda da bu böyledir. Entellektüel, psikolojik ve ahlaki bir deformasyon olduğu görülmektedir. İlkinden kasıt, problemlerin teşhisinde ve tahlilinde yeterli ilmi ve zihni altyapıdan yoksun olmak kastedilirken, ikincisinde kendi realitelerimizle yüzleşmek yerine bunlardan kaçınmak, üçüncüsünde ise ciddi ve samimi bir özeleştirmeden kaçınmak şeklinde açıklanabilir.

Bir başka husus, bilgi üretimi konusunda bir yeknesaklık olması gerekir mi veya geçmişte böyle bir yeknesaklıktan söz edebilir miyiz sorularıdır. Bu soruların cevabı hayırdır. Çünkü aynı ayeti veya hadisi okuyanların bazen farklı şeyler anlamaları ve farklı hükümler çıkarmaları da mümkün olabilmektedir ki İslam dünyasındaki mezhepler tam da buna tekabül etmektedir. Dolayısıyla, bakış açısını buna göre dizayn etmekte fayda olduğu mülahaza edilmektedir. Yani, bazen veya çoğu zaman olay obje değil, süje ile ilgilidir. Bundan dolayıdır ki, farklı yorumları aslında bir zenginlik olarak görmek gerekir. Tabi ki bu yorumların rastgele yapılmamış olması gerekmektedir. Usul ilimleri ise tam da bu nedenle var olagelmıştır.

Bir başka konu, iktisadi meselelere yaklaşım metodolojisi ve burada gösterilecek tavidir. Her hangi bir konudaki ilmi tavırda objektiflik ilkesi oldukça önemlidir. Nitekim İslam âlimleri içerisinde Aristoteles'e "üstat" diye hitap edenlerden tutunda Eflatun'a "Eflatun-u ilahi" diye hitap edenlerin takındığı tavrın olması gereken normatif bir tavır olduğunda kuşku yoktur. Bu konuda bir başka felsefi yaklaşım, Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin "Benim görüşüm yanlış olma ihtimali olan bir doğrudur, muhalifin görüşü ise doğru olma ihtimali olan bir yanlıştır" şeklinde geliştirdiği bakış açısıdır. Yani, bu alanda yazıp çizerken ve yorum yaparken aslında geleneğimizde var olan adab-ı muaşeret kurallarına uymanın da bilimsel bilginin üretiminde gözetilmesi gereken bir husus olduğu ortadadır.

Yani, itirazlarımızı Ebu Yusuf'un hocası Ebu Hanife'ye olan itirazı gibi yapmalı ve fikrin desteklenmesi durumunda da kraldan çok kralcı olmamalıyız.

Bilindiği üzere, İslam hukukunun temel düsturlarından birisi “eşyada aslolan ibahadır” ilkesidir. Bu ilkeye göre, İslami normlarla düzenlenmemiş bir konuya yaklaşım, İslami normlarla çelişmemek ve dolayısıyla ilahi iradeyle ters düşmemek kaydıyla olumlu olmalıdır. Eşya hakkında olumsuz bir delil yoksa, helal olması şeklinde de ifade edilebilecek ibaha ilkesi yine İslam hukukundaki “Maslahat-ı Mürsele” ilkesi ile desteklendiğinde, bu alanın daha da genişleyeceği açıktır. Çünkü maslahatın yani kamu yararının gerçekleşmesi İslam hukukunun temel amaçlarından birisidir.³ Bu kapsamda göz önünde bulundurulması gereken bir başka husus ise, yine maslahat kavramı ile oldukça alakalı olan zaruret meselesidir. İslam hukukuna göre zaruret hali yasaklanmış şeyleri mübah kılar. Buna göre, yasaklanan şey gerekli olduğu zaman mübah hale gelebilir.

Son olarak, İslamda herhangi bir alanda bir yenilikten bahsedince akla gelen ilk şey bu yeniliğin bid'at muamelesi görülüp görülmeyeceği hususudur. Esasında bid'at kavramı ile ilgili literatür tarandığında, bid'at konusunun ibadetlere/dine sonradan sokulan şeyler anlamında kullanıldığını ve slamın bid'at konusuna negatif bakışının ibadetlerle sınırlı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla İslam iktisadı alanındaki yeni bilgi üretimlerinin İslami normlara uygun olmak kaydıyla bid'at olarak addedilemeyeceği aşikârdır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam tarihi dikkatli bir şekilde incelendiğinde, yeni meselelere karşı nasıl bir tavır alınması gerektiği ile ilgili geniş bir literatür olduğu anlaşılmaktadır.

³ Maslahat-ı Mürsele, topluma yararlı kabul edilen ve hukmüne dair ya da başka bakımlardan herhangi bir metinsel delil bulunmayan her tür menfaate tekabül eder. Dolayısıyla kamu menfaatini gerçekleştiren herşey mübah, bu menfaate zarar ve kötülük getiren her şey ise geçersiz veya yasak kabul edilir.

İslamın ilk dönemlerinde, mevcut kurumlara/pratiklere olan yaklaşım tarzı günümüze de ışık tutar mahiyettedir.

Esasında bir istishab ilkesi olan, düzenlenmemiş bir alanda “Evet” demenin asıl ve “Hayır” demenin ise tali olmasını ifade eden, “eşyada asıl olan ibahadır” kaidesi, İslam iktisadı alanında yeni bilgi üretimi için müthiş bir alan sunmaktadır. Yine Hanefi mezhebi görüşleri dikkate alınarak hazırlanan Mecelle’nin temel maddelerinden biri “Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir” ilkesidir. Bu ilke yukarıda izah edilen Maslahat-ı Mürsele kavramıyla birlikte değerlendirildiğinde, İslam iktisadı alanında yeni bilgi üretimi hususunda hatırı sayılır bir esneklik sağlayabilir.

Son dönemde İslam iktisadı alanındaki gelişmeler göz önüne alındığında, ister alternatif bir sistem geliştirme çabaları sonucu ortaya çıksın, isterse günümüzde Müslümanların ekonomik ihtiyaçlarından karşılamaya yönelik faaliyetler sonucu ortaya çıkmış olsun, İslam iktisadı, nevi sahsına münhasır bir bilim dalı olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bu bağlamda elde edilebilecek en ideal gelişmeyi yakalayabilmek için, İslam toplumlarının ilişkilerini kurmaları gereken çevre gibi ahlâki prensipler öncelikle gündeme alınmalıdır. İslam iktisatçılarının ideal Müslüman davranışı kuralları (homo Islamicus tarafından temsil edildiği gibi) ve var olan gerçekliğin arasındaki boşluğu iyi değerlendirmeleri gerekir. İslam’ın öğretileri ışığında ortaya konacak olan bir iktisadi sistemin, tüm insanlığa hizmet edecek yapıda olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Öte yandan, İslami bir iktisadi sistemin temellerinin atılmasında, hali hazırda var olan geleneksel iktisadi sistemin İslami normlara aykırı olmayan yanlarının değerlendirilmesi gerektiği de Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki uygulamalardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu konuda toptancı bir red mantığı ile hareket edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak, İslam iktisadı ile ilgili çalışmaların, günümüzde olduğu gibi, bankacılık ve finans gibi tek bir sektörü ilgilendiren çalışmalar ile sınırlı

kalmaması gerektiği, insan anlayışından (homo islamikus) başlayarak tüm iktisadi meselelerin bu bağlamda ele alması gerektiği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Abozaid, A. (2014), “Fıkıhın İslami Finanstaki Rolü”, İLEM.

Arif, M. (1985), “Toward a Definition of Islamic Economics: Some Scientific Considerations”, Journal of Research in Islamic Economics, 2(2), 79-93.

Abozaid, A., & Dasouki, A.W. (2009)., “A Critical Appraisal of the Challenges of Realizing Maqasid Al-Shariah ın Islamic Banking and Finance”, IIUM Journal of Economics and Management, 15(2), pp. 143-165.

Eskicioğlu, O. (1999), “İslam ve Ekonomi”, İzmir.

Eskicioğlu, O., (2010), “İslamda Ekonomik Sistem”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı 16.

Gül, M., (2014), “İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri”, Tarih Okulu Dergisi, Mart 2014.

Haneef, M. A. (2007), “Islamization of Economics: Where Have We Gone Wrong?”, Un-published paper, International Institute of Islamic Thought, Kuala Lumpur, Malaysia.

Haneef, M. A. and Furqani, H. (2011), “Methodology Of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction”, International Journal of Economics, Management & Accounting, 19(1), 1-26.

Kızılkaya, N. (2014), “İslam İktisadı Çalışmalarında Yöntem Üzerine Bazı Mülâhazalar”, İslam İktisadını Yeniden Düşünmek, İLEM.

Kuran, T. (2014), “Ortadoğudaki Politik Başarısızlıkların Ekonomik Kökenleri: Tarihsel bir Perspektif”, Journal of Economics and Political Economy, Volume 1, September 2014.

Schumpeter J. (1954), “The History of Economic Analysis”, Oxford Press.

Tabakoğlu A. (2010), “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, İslam hukuku Araştırmaları Dergisi, Ekim 2010, Sayı 16.

Zaman, A. (2008), “Islamic Economics: Survey and Literature Review”, Religion and Development Paper 13, Erişim: 16.01.2012, <http://groups.yahoo.com/group/islamicecon>.

Web Sayfaları

Öselmiş M., “Yaşatılan Bid’at ve Hurafeler”

<http://www.mustafaoselmis.com.tr/wpcontent/uploads/2012/07/yaşatılan-bidat-ve-hurafeler.pdf>, 20.05.2015

Soysaldı M., “Hurafeler ve İslam’ın Hurafelere Bakışı”,

<http://web.firat.edu.tr/msoysaldi/islamınhurafelerebak.pdf>, 22.05.2015

<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0574.htm>, 20.05.2015

<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0574.htm>, 20.05.2015

<http://www.sorularlaislamiyet.com/article/9776/bid-at-nedir-nedegildir.html>, 15.05.2015

<http://www.greenlanemasjid.org/Uploads/Resources/Publications/Bidah.pdf>, 15.05.2015